

Ochrana řek a údolních niv v EU

a její souvislost s vodní cestou D-O-L

Bezprostřední okolí velkých řek patří mezi nejvíce využívaná místa v české krajině. Je zde úrodná půda, stojí tu velká města i průmyslové závody, procházejí tudy komunikace. Ale zároveň jsou říční nivy velmi důležité pro ochranu před povodněmi a domov zde má řada vzácných druhů rostlin a živočichů. Poslední záplavy i debata o kanálu Dunaj-Odra-Labe ožívují otázku: jaká pravidla a priority stanovit pro nakládání s touto součástí české krajiny? Informační list Hnutí DUHA shrnuje diskusi i její souvislosti s evropskou legislativou.

Ochrana přirozených toků a jejich údolních niv

Údolní nivy řek – plochy na dně údolí, které tvoří říční nánosy a při povodních jsou zaplavovány – tvoří jen asi 2 % území České republiky. Navzdory malému podílu jsou velmi významné. K nejdůležitějším funkcím patří:

- Údolní nivy jsou zásobárnou podzemní vody pro obce a města v širokém okolí. V dobách s nízkými srážkami navíc dodávají vodu do samotných řek.
- V nivách se nacházejí nejkvalitnější půdy s nejvyšší produkcí biomasy – nivní louky a lesy, po uvážlivém usměrnění vodního režimu také pole či sady.
- V přírodním či alespoň polopřírodním stavu obsahují cenné biotopy: lužní lesy, květnaté louky, mokřady, přirozená koryta.

Poškozování údolních niv

Údolní nivy byly kvůli své poloze vystaveny soustavnému tlaku, který v průběhu civilizačního vývoje narůstal s novými a výkonnějšími technickými prostředky:

- vedou podél nich hlavní komunikační tahy – silnice, železnice, plavební kanály, energetické atd.;
- kvůli ochraně před povodněmi, dopravě nebo zúrodňování půdy pro výkonnější zemědělství zde vznikaly regulace a hráze podél vodních toků, přehrad, odvodňovací kanály, vodní cesty;
- velké plochy niv byly přeměněny na ornou půdu;
- spolu s tím soustavně narůstal urbanizační tlak na rozšíření osídlení a průmyslu do údolních niv.

Vodní tok, který rozhodující měrou utvářel údolní nivu, zůstává jejím hlavním činitelem i nadále. Od jeho stavu se odvíjejí základní poměry území. Ale řeky i nivy se mění, a to vertikálně i horizontálně:

Krácení řek při regulaci i další úpravy vedou ke zvětšení jejich spádu, a tedy i rychlosti proudění. Nejenže voda odtéká s větší rychlostí, což zvyšuje povodňové škody. Zároveň již snížení hladiny v řádu desítek centimetrů dovede negativně ovlivnit režim podzemních vod v údolní nivě do značné vzdálenosti od vodního toku. S regulací přirozeně tekoucí řeky, jež vytvářela meandry, peřeje, tůně

a tišiny, mizí pozoruhodný prvek krajiny a biotopy i druhy, které závisí na přírodní dynamice koryta; ubývá také ryb.

Hráze podél řek zmenšují – zužují – plochu nivy, a tedy i prostor pro přirozené rozlivy – takzvané inundace – při vyšším stavu vody nebo povodni. Hráze obvykle vznikají těsně u toku, v lepším případě v určité vzdálenosti. Dalším důsledkem je nedostatečné sycení podzemních vod v údolní nivě. Většina provedených regulací našich řek umístila ochranné hráze do bezprostřední blízkosti toku. Rozlivy do údolní nivy se dějí jen za povodní katastrofického rozsahu (například v letech 1997 a 2002). Obětí se stávají také biotopy, které jsou závislé na pravidelných povodních nebo vysoké hladině podzemních vod: lužní lesy, zaplavované louky, tůně a další mokřady nebo říční ramena.

Změny dospěly ke stavu, kdy lze údolní nivy jen zcela výjimečně označit za přirozené. V případě řeky Moravy se jedná o část Litovelského Pomoraví a částečně Strážnické Pomoraví, kde řeka není ještě regulována nebo ohrázována. Na Odře je to niva v CHKO Poodří. K tomu můžeme připočítat ještě některé menší řeky nebo horní toky.

Zbytky přirozených údolních niv je potřeba zachovat a chránit. První podmínkou je nedopustit další regulace. Ale co s těmi údolními nivami, které už byly poškozeny regulacemi, jejich hydrologický režim rozvrácen a de facto přestaly plnit svoji přirozenou roli? Lze je opět obnovit a oživit?

V řadě zemí už projekty, které dají řekám opět šanci být hodné svého označení a vrátit údolní nivě její poslání, s úspěchem probíhají. Evropská legislativa je přímo závazně vyžaduje. Výstavbu nových vodních cest, tedy další kanalizaci řek, lze přitom s nimi skloubit jen velmi těžko a za cenu značných nákladů, nebo vůbec.

Evropské směrnice o ptácích a o stanovištích

Evropská legislativa zajišťuje lepší ochranu nejvýznamnější přírody v členských zemích. Proto plánování vodních cest musí počítat se dvěma směrnicemi: o ptácích (79/409/EEC) a o stanovištích (92/43/EEC). Společně vytvářejí evropskou soustavu ochrany přírody Natura 2000. Česká republika převzala požadavky obou směrnic a postupně vyhledává součásti soustavy Natura 2000 na našem území.

Lokality soustavy Natura 2000 podél středoevropských řek jsou však dlouhodobě ohroženy plány na rozšíření Trans-evropských dopravních sítí (TEN-T). Podle studie organizace BirdLife Inter-

national by rozšíření TEN-T podle plánů diskutovaných v posouzení TINA mohlo v nových členských státech a přístupujících zemích Evropské unie poškodit 85 takových území, z toho až 38 připadá na vodní cesty [1]. Dvě z ohrožených území jsou národními parky, šest z nich chrání globální Ramsarská úmluva o ochraně mokřadů a další dvě jsou biosférické rezervace UNESCO.

Například kanál D-O-L by těžce poškodil nebo zničil některé z nejvýznamnějších biotopů střední Evropy: meandrující přírodní nebo jen málo pozměněné řeky, bohaté lužní lesy, květnaté nivní louky a mokřady, jež jsou domovem řady ohrožených druhů živočichů a rostlin.

K soustavě Natura 2000 se v místech dotčených projektem kanálu D-O-L řadí například komplex lužních lesů a luk na soutoku Dyje s Moravou (Soutok – Tvrdonicko), chráněné krajinné oblasti v Litovelském Pomoraví, Poodří nad Ostravou a slovenské Záhorie či oblast March-Thaya Auen v Rakousku. Desítek významných chráněných oblastí by se dotklo případné další splavňování Odry v Polsku, pokud by na projekt D-O-L navázalo.

Každý projekt, který může poškodit území Natura 2000, musí podle evropských směrnic projít důkladným posouzením dopadů na přírodu. Články 6.3 a 6.4 směrnice o stanovištích ukládají také, aby stát občanům zajistil otevřený přístup k informacím i ochranu vodních zdrojů a ploch a rovněž správy povodí.

Zajímavou zkušenost v této souvislosti nabízí výsledek posuzování dopadů průplavu D-O-L na oblasti soustavy Natura 2000 při přípravě státní politiky územního rozvoje [2], kterou vláda schválila v květnu 2006.

Nezávislé posouzení v závěru konstatuje, že „[v]elmi významný negativní vliv na soustavu Natura 2000 byl prokázán ve výsledcích výzkumného úkolu MŽP v r. 2005. Požadují u tohoto záměru v PÚR stanovit úkol pro ministerstva a jiné správní úřady tohoto znění: *odmítnout realizaci navrhovaného průplavního spojení D-O-L na území ČR*“.

Vláda na základě tohoto posudku celou trasu kanálu D-O-L z politiky zcela vypustila. Zároveň zřídila meziresortní pracovní skupinu, která má do poloviny roku 2007 posoudit účelnost držení koridoru projektu v územní rezervě, tj. stavební uzávěry v trase kanálu.

Bernská a Ramsarská úmluva

Výstavba průplavu D-O-L by se také s velkou pravděpodobností dostala do rozporu s dvěma konvencemi, kterými je Česká republika vázána: takzvanou Bernskou (Úmluva o ochraně evropských planě rostoucích rostlin, volně žijících živočichů a přírodních stanovišť) a Ramsarskou úmluvou (Úmluva o mokřadech mezinárodního významu, především jako biotopy vodního ptactva).

Článek 3.1 Ramsarské úmluvy vyzývá zúčastněné strany konvence, aby „formulovaly a uplatňovaly své plány tak, aby zajistily ochranu mokřadů na seznamu (mokřadů mezinárodního významu)“. Vedle toho se v článku 3.2 úmluvy praví, že zúčastněné strany mají „zařadit co nejrychlejší informovanost o tom, zda se povaha kteréhokoli z mokřadů na jejich území zapsaných v seznamu změnila, mění nebo pravděpodobně změní“.

Šestá konference signatářů Ramsarské úmluvy v roce 1996 dokonce šla tak daleko, že přijala Zvláštní doporučení 6.17, vyzývající vlády Rakouska, České republiky a Slovenské republiky, „aby při rozvažování eventuální výstavby vodní cesty D-O-L plně zvážily skutečnost, že takový průplav by vážně negativně změnil ekologickou povahu pěti lokalit v těchto státech, jež jsou chráněny podle Ramsarské úmluvy“. Vedly ji k tomu obavy z dopadů projektu na unikátní mokřady, které by projekt mohl vážně poškodit.

Rámcová směrnice EU pro vodní politiku

Rámcová směrnice EU pro vodní politiku (Water Framework Directive; WFD) patří mezi klíčové prvky evropské ekologické legislativy. Počínaje vstupem do EU musí její plnění zajistit i Česká republika.

Smyslem WFD je zabránit dalšímu zhoršování stavu vodních ekosystémů a dosažení „dobrého ekologického stavu“ všech vodních ploch a toků – cíle WFD, který má být splněn do roku 2015. Směrnice požaduje, aby členské státy přijaly opatření k zabránění dalšího zhoršování stavu všech vodních ploch a toků i podzemních vod. Neměly by ani přistupovat ke krokům, jež by dosažení cílů WFD ztěžovaly. Říční soustavy ve středoevropské oblasti jsou ve srovnání se západem kontinentu význačné tím, že mnoho jich je stále v přirozeném či přírodě blízkém stavu. Lze zde tedy nejen snáze dosáhnout cílů stanovených směrnicí WFD, ale vytvářejí také značnou ekonomickou hodnotu pro budoucnost (udržení protipovodňových

funkcí, turistika apod.). České politiky a úřady to zavazuje, aby předcházeli jejich poškození.

Směrnice rozděluje vodní toky nebo plochy do několika kategorií podle toho, jak dalece se odchyľují od přirozeného stavu. Požaduje také, aby členské státy založily rejstřík chráněných území pro každou oblast říčního povodí (River Basin District; RBD). Sem patří rovněž lokality sítě Natura 2000.

WFD také poměrně striktně určuje okolnosti, za kterých mohou členské státy porušit požadavek, aby zajistily zlepšení kvality vod (nebo dokonce ji ještě zhoršily).

Souvislosti WFD s projektem kanálu D-O-L

Naprosto zásadním požadavkem pro zachování vzácných biotopů a rostlinných a živočišných druhů na řekách Moravě, Odře a Labi je zachování nezměněného vodního režimu a ponechání přirozené říční morfologie tam, kde nebyla v minulosti drasticky ovlivněna. Životně na nich závisí vzácné přírodní biotopy, zejména mokřady, a druhová rozmanitost květnatých luk.

Výstavbou průplavu D-O-L by rozhodně došlo k jejich náhlému narušení. Hrozí pokles hladin podzemních vod v údolní nivě nebo jejich rozkolísání, což může mít za následek ztrátu říčních stanovišť, zejména vysychání mokřadů, pokles druhové rozmanitosti poříčních luk a změny dalších přirozených stanovišť. Utrpí také samočisticí schopnost řek – zadržování nečistot a látek s obsahem dusíku a fosforu v přirozeném korytě (přírodní struktury, dynamické dno, štěrk a písek či vodní vegetace totiž působí jako přirozený filtr) a nivě řeky při rozlivu. Mokřady a porosty podél řeky také zachycují znečištění stékající z polí.

Zároveň lze předpokládat, že omezené zdroje vody Moravy (a Dyje), Odry a Labe budou – navzdory plánovanému dodávání vody z Dunaje do kanálu – přinejmenším použity k částečnému napájení průplavu, například v nejnvýše položených úsecích Odry a Labe v období nízkého stavu vody [3].

Změna vodního režimu a propojení kanálu D-O-L na vodu z Dunaje by také vedly ke zhoršení problémů ve stanovištích s invazními a nepůvodními druhy, šířícími se na úkor druhů místních, v mnoha případech kriticky ohrožených.

Přehodnocování protipovodňových opatření na evropské úrovni

Po ničivých záplavách, jež se v roce 2002 přehnaly střední Evropou, oznámila Evropská komise svůj úmysl přezkoumat, jakým způsobem k záplavám přispívají „nevhodné politiky územního plánování a vodního hospodářství“ [4].

Další významnou reakcí na povodňové události v létě 2002 bylo jednoznačné přiznání mnohých vlád i evropských institucí, že konzervativní postupy ochrany před povodněmi, jež byly založené výhradně na technických opatřeních, regulacích, hrázích a podobně, v boji se stále častějšími záplavami v Evropě selhávají. Politická rozhodnutí a nástroje je tedy nutné zaměřit na samotné příčiny zvyšující rozsah povodní namísto pouhého „hašení“ jejich dopadů.

Ministři životního prostředí EU proto v říjnu 2002 pověřili Evropskou komisi, aby začala pracovat na vytvoření celoevropského mechanismu, jenž by pomohl členským i kandidátským zemím Unie vytvářet nová a účinnější opatření k předcházení povodním. Mechanismus by mohl odrážet potřebu přechodu od vžitého schématu směrem k „ekologičtějším“ formám vodního hospodářství. Některé členské státy – například Německo – již tímto novým směrem postupují.

Mezi četné chyby v územním a vodním hospodářství, které vedou k záplavám, podle provedených analýz patří:

- nevhodné územní plánování pro využití území,
- odlesňování výše položených území,
- regulace a napřimování řek kvůli plavbě,
- vysoušení mokřadů a zátopových oblastí kvůli zemědělství, dopravě a osídlení,
- zvýšená nepropustnost půdy v důsledku dopravní a sídelní zástavby,
- odříznutí slepých ramen a nivy od řek [5].

Právě nevhodně projektované dopravní koridory se řadí mezi faktory, které ke katastrofálním dopadům povodní roku 2002 výrazně přispěly.

Dle hodnocení oficiální Evropské agentury pro životní prostředí (EEA) „[r]egulace obecně mění heterogenní meandrující řeku na homogenní přímý kanál se zvýšeným sklonem koryta, jednotnými průtokovými poměry a nižší rozmanitostí přirozených stanovišť v porovnání s nenarušenou situací“ [6].

Tyto zkušenosti ukazují, že výstavba průplavu D-O-L, ač částečně projektovaná v sousedství řek a nikoliv jejich koryty, by nesmírně komplikovala možnost zavedení „ekologičtějšího“ vodního hospodářství včetně ochrany před povodněmi na

dvou hlavních evropských povodích – povodí Labe a Odry – i na části povodí Dunaje (konkrétně v nivě řeky Moravy od Zábřehu – při návratu k variantě vedení trasy údolím Moravské Sázavy – po Děvín či Vídeň). Trasa vodní cesty D-O-L je v návrzích vedena přímo stávajícími přirozenými oblastmi zachycování velké vody (tzv. retenční inundace). Odříznutí jejich částí od řek by představovalo velký problém.

Závěr

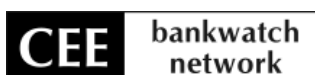
Uvedené obavy potvrzuje také nezávislý posudek, který si nechal zpracovat Jihomoravský kraj [7]. Zabýval se mimo jiné také první etapou projektu DOL: kanálem Dunaj-Břeclav, a to pouze na území VÚC Břeclavsko. Konzultanti krajského úřadu dospěli k závěru: „Realizace kanálu je... možná, avšak vzhledem k rozsáhlým dopadům do jednotlivých složek životního prostředí značně problematická v kterékoliv variantě.“ Podrobná analýza jednotlivých variant ukázala, že by poškodily ochranu před povodněmi a způsobily velké škody na unikátních přírodních územích evropského významu. Dokonce i poměrně šetrnější verze projektu podle expertů představuje „velmi vážné ohrožení“, navíc „s abnormálně nákladným řešením“; druhá varianta způsobí v krajině říčních niv „ovlivnění katastrofického charakteru“.

Další informace

www.hnutiduha.cz/aktivity/penize/dol.htm

Prameny:

- [1] An assessment of the potential impact of the TINA network on Important Bird Areas (IBAs) in the accession countries, RSPB 2001:24
- [2] Machar Ivo, Ing, Ph.D: Hodnocení důsledků koncepce *Politika územního rozvoje ČR* na území a stav ochrany Evropsky významných lokalit a Ptačích oblastí v ČR, Horka nad Moravou, 1. 2. 2006
- [3] Waterway Transport on Europe's Lifeline the Danube: Impacts, Threats and Opportunities, WWF, Vienna, 2002
- [4] Sdělení Evropské komise Evropskému parlamentu a Radě COM (2002) 481. Reakce Evropského společenství na záplavy v Rakousku, Německu a několika kandidátských zemích, Brusel, 28. 10. 2002.
- [5] Background Briefing Paper Managing Floods in Europe: The Answer Already Exists: More intelligent river basin management using wetlands can alleviate future flooding events, WWF, Brusel, 2002
- [6] European Environment Agency: Sustainable Water Use in Europe, Part 3: Extreme Hydrological Events: floods and droughts. Environment issue report number 221, Kodaň 2001, str. 19.
- [7] Postbiegl, S., et al: Posouzení vlivů územní prognózy Břeclavska na životní prostředí, INVESTprojekt NNC pro Jihomoravský kraj, Brno 2005

Materiál je publikován díky podpoře od UNDP/GEF Danube Regional Project a CEE Bankwatch Network.

UNDP/GEF Danube Regional Project vede organizace Regional Environmental Center for Central and Eastern Europe. Názory obsažené v této publikaci nemusejí vyjadřovat politiku nebo názory dárců. Dárci nenesou žádnou přímou ani zprostředkovanou odpovědnost za aktivity příjemců.

Vydalo Hnutí DUHA, květen 2006

Zpracovali: J. Ungerman, Unie pro řeku Moravu

P. Příbyl, Hnutí DUHA

Hnutí DUHA
Friends of the Earth Czech Republic

A › Bratislavská 31, 602 00 Brno

T › 545 214 431

F › 545 214 429

E › info@hnutiduha.cz

www.hnutiduha.cz

Hnutí DUHA s úspěchem prosazuje ekologická řešení, která zajistí zdravé a čisté prostředí pro život každého z nás. Navrhujeme konkrétní opatření, jež sníží znečištění vzduchu a vody, pomohou omezit množství odpadu, chránit krajinu nebo zbavit potraviny toxických látek. Naše práce zahrnuje jednání s úřady a politiky, návrhy zákonů, kontrolu průmyslových firem, pomoc lidem, rady domácnostem a vzdělávání, výzkum, informování novinářů i spolupráci s obcemi. Hnutí DUHA působí celostátně, v jednotlivých městech a krajích i na mezinárodní úrovni. Je českým zástupcem Friends of the Earth International, největšího světového sdružení ekologických organizací.